

ARHEOLOŠKI NALAZI IZ SENJA I OKOLICE (V)

I. NATPIS O GRADNJI ANTIČKE KURIJE U SENJI

Prilikom iskopa temelja za novu stambenu zgradu na prostoru Široke kuntrade, Ulice I. Hreljanovića, nasuprot kući prof. Petra Kosa, našao sam 1971. u iskopanom materijalu u onom momentu naoko nevažan natpis, koji je pohranjen u muzej. Ovdje se zapravo radi o komadu kamena vapnenca veličine 31 x 23 x 10 cm, dakle manjem dijelu jedne posvetne ploče koja je morala stajati na javnom mjestu, u ovom slučaju pročelju kurije, vijećnice antičke Senije. Od prvotne ploče pronađen je njen lijevi početni dio, dok je njegova desna strana i donja polovica odlomljena i za sada zagubljena. Iz postojećeg komada vidljivo je da je natpis nasilno razbijen i bačen u neke temelje — odnosno nasip prizemlja ranosrednjovjekovne kuće. Natpisna ploča s prednje je strane istaknuta prifiliranim rubom, čime se dobilo udubljenje od 1 cm i ravna površina u koju se uklesao sadržaj vezan za izgradnju kurije po Valeriju Agathopu. Od prvobitnog natpisa sačuvana su do polovice prva tri retka i dio četvrtog. Posveta je uklesana kapitalom i nema sumnje da je to rad domaćeg klesara. Kolega M. Zaninović prilikom posjete Senju 1978. uočio je ovaj natpis i njegovu građevinsko-povijesnu vrijednost i o tome prvi u Diadori donio obavijest.¹ Prema njegovoj interpretaciji natpis glasi:

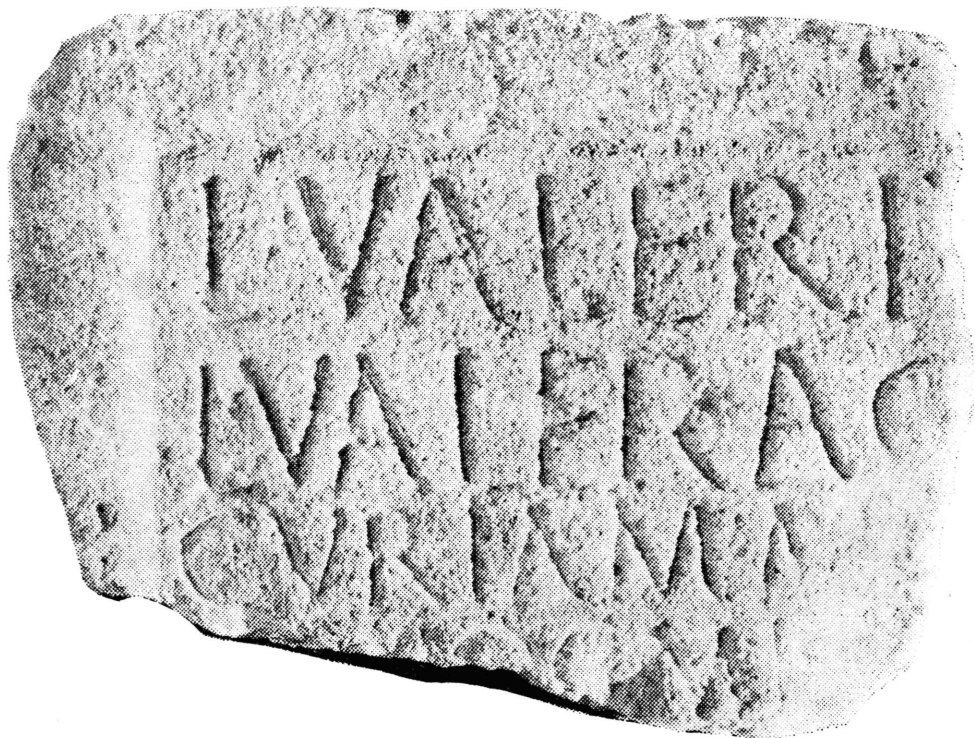
L · VALERI
L · VALER AG
CVRIAM MV
.....MI

L. VALERI [VS /
L. VALER(IVS) AG[ATHOPVS ?]
CVRIAM.MV[NERE SVSCEPTO ?..]

Ovim je natpisom posve sigurno utvrđeno vrlo rano postojanje antičke kurije u Senji, koju je prema nama nepoznatoj obvezi sagradio Valerius Agathopus,² u to vrijeme veoma ugledni građanin i vjerojatno član municipalne uprave Senije. Ovim natpisom još nije utvrđena točna lokacija kurije, koja je prema mome sudu morala biti izgrađena davno prije, već potkraj I. st. pr. n. e., svakako poslije rimsko-japodskog rata 33. g. pr. n. e., kada je i sam Oktavijan boravio u Senji, i gradu — koji je na neki način bio polazna rimska ekspediciona točka i značajno trgovačko-pomorsko središte — podi-

¹ Marin Zaninović, Dva antička natpisa iz Senja, Diadora, sveska IX 1980, str. 324, i Mate Suić, Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb 1976, str. 116.

² M. Zaninović, sp. dj., str. 324.

Sl. 26a — Dio rimskog natpisa koji svjedoči o postojanju gradske vijećnice antičke Senije, pronađen iza kuće P. Kosa, S. Kuntrada 1970.

jelio status municipija. Interesantno je spomenuti da je ovaj »kurijski« municipijski natpis pronađen u neposrednoj blizini, svega 30 m istočno od hrama Magnae Mater³ a možda i hrama Dijane⁴ ili još nekog drugog božanstva. Ta svetišta su utvrđena u bližoj okolici katedrale sv. Marije i crkve sv. Ivana Krstitelja, dakle u ranijem strogom centru antičke Senije. Dakle, na tom užem prostoru lociram i gradsku kuriju, a uz nju i forum antičke Senije. Kao nasljeđe prošlosti na tom istom prostoru u ranom i kasnom srednjem vijeku bio je izgrađen »Stari«, od XII st. Kaptolski trg, a oko njega crkve: sv. Marije, sv. Ivana Krstitelja, sv. Jurja, sv. Franje i sv. Marije Magdalene, te sama gradska vijećnica i palača senjskih biskupa s arhivom. Dakle, na tom istom prostoru koji je i komunikaciono i položajno najpovoljniji, održao se kontinuitet njegove duhovne pa i društveno-političke i ekonomske važnosti. Na temelju uvida u arheološke nalaze i uz pomoć izvršenih arhitek-

3 Ivica Degmedžić, Arheološko istraživanje u Senju, Vjesnik za a.h.d. LIII 1950—51, str. 251—262.

4 Ante Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (I) Senjski zbornik II 1966, str. 407.

5 Melita Viličić, Arhitektonski spomenici Senja, RAD, JAZU, knj. 360. Zagreb 1971, str. 65—129.

Od 1950. redovito sam pratio čišćenje senjskih ruševina, a posebno iskope za nove stambene zgrade u Senju. Negdje gdje su mi prilike dopuštale, obavila su se manja arheološka istraživanja pa je sve na neki način pridonijelo da sam stekao dobru sliku o arheološkoj situaciji nalaza antičkog i srednjovjekovnog Senja. Tu predodžbu dopunio sam arhitektonskim istraživanjima koja je u svoje vrijeme u Senju vodila dr M. Viličić sa suradnicima. Posebnu pažnju poklanjam ovoj problematici zadnjih dvadeset godina, otkada je u starom dijelu Senja osobito intenzivna društvena izgradnja; rezultati do kojih se došlo nisu senzacionalni, ali su ipak vrijedni za kompletiranje razvitka i prošlosti staroga Senja, pa indirektno i ostalih naselja tzv. »senjskih podgorja«.

tonskih istraživanja⁵ proizlazi da antička Senija nije imala i nije mogla imati svoj pravilni urbanistički razvitak s točnim pravcima *carda* i *decumanusa*, jer to nije dozvoljavala konfiguracija terena te sam predrimski razvoj grada (gradina Kuk) te luke koja se razvila zapadnije uz dugi morski zaljev što se konstantno zatrpavao nanosima bujice »Senjski potok« te umjetnim nasipavanjem ruševina.⁶ Taj isti nepravilni razvoj grada u odnosu na ulice i trgove Senj je zadržao kontinuirano kroz antiku, srednji i novi vijek a ti smjerovi i pravci poštuju se i danas u izgradnji novih objekata i uređenju trgova.

Sada nam se nameće pitanje gdje se nalazila antička kurija koju spominje ovaj natpis, odnosno je li ovo mjesto gdje se nalazila starija kurija. Na to je pitanje sada još uvijek teško određeno odgovoriti. Bez obzira na nedefinirani odgovor, slobodan sam stariju i tu novu kuriju smjestiti negdje oko katedrale, tj. s istočne strane Starog ili Kaptolskog trga, za koji pretpostavljam da je zauzimao prostor starijeg antičkog foruma.

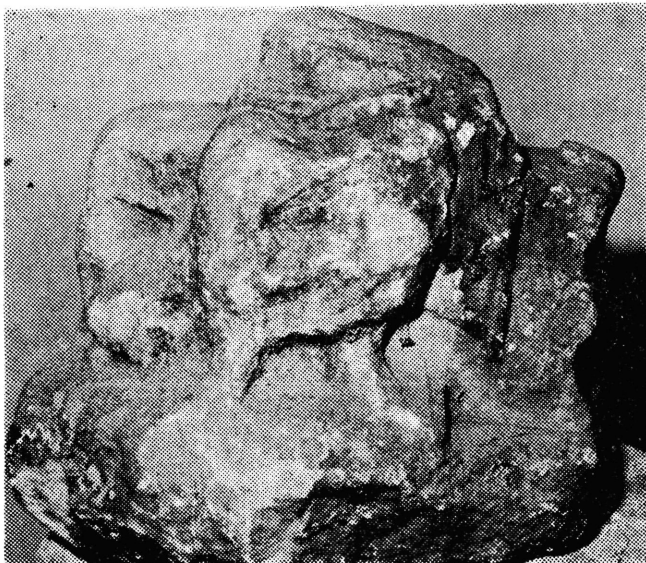
I ovaj antički natpis makar je svojim oblikom pa i veličinom skromnih dimenzija, razbijen je u prošlosti, najvjerojatnije za vrijeme seobe naroda i kao spolija ugrađen u zid ili naboj temelja neke ranosrednjovjekovne kuće koja je porušena za vrijeme II. svjetskog rata. Šteta je da se prilikom izgradnje kuće na Kuntradi nije moglo više pažnje posvetiti iskopima temelja jer bi se pronašao još koji dio natpisa ili neki drugi spomenik antike. Napokon, uvjeren sam da je ovaj natpis dospio na to mjesto iz bliže okolice, tj. da nije donesen iz drugog dijela grada, pa prema tome antičku kuriju možemo locirati u prostor zapadno od Uskočke i Hreljanovićeve ulice, nasuprot katedrali, odnosno s istočne strane svetišta Magne Mater.

II. DIO MALE NADGROBNE STELE

U lapidariju Muzeja nalazi se zabat jedne male nadgrobne stele koju je poslije rata pronašao senjski počasni konzervator dr Vuk Krajač. Točno mjesto nalaza nije poznato, ali pretpostavljam da potječe iz prostora Drvno-industrijskog poduzeća, bivši vrt Olivieri u Lopici, gdje su se od 1953. do 1955. izvodili veći građevinski radovi koje je povremeno kontrolirao dr Krajač. Tih godina prilikom niveliranja terena za izgradnju velike hale DIP-a radnici su nailazili na veći broj ranorimskih grobova. Ovdje je bilo grobova sa paljevinom i skeletnim ukopom koji su bili relativno bogati s

⁶ Na mjestu donjeg dijela današnjeg grada Senja prostor sv. Križ, hotel Nehaj, predio sv. Križ, Potok, Velika Placa i dio sa jugozapadne strane Kaštela u predrimsko doba bio je zaljev, more je dosta duboko prodrlo u dolinu Senjske Drage. Prema tome, izgradnja pretpovijesne luke i objekata uz nju odvijala se s istočne strane tog zaljeva, uz liniju Travica, Velika vrata, Cilnica, Dvorac, Mala placa (stara gradska vijećnica) Pekara i Ferajna. Isto tako mora nam biti jasno da prema novim istraživanjima naša jadranska obala tone u prosjeku 25 mm godišnje, pa je i to utjecalo na zasipavanje zaljeva. To prirodno zasipavanje zaljeva bilo je veoma intenzivno do kraja XI st. i čak neugodno za razvitak grada oko današnjeg Kolana — korita Senjskog potoka, zbog čestih i velikih poplava, tj. silne akumulacije bujičnih nanosa pijeska, kamenja i zemlje. Naplavine u slojevima lijepo se mogu vidjeti na tim terenima kada se kopa u dubinu 2—10 m pa i više. Nad tim potočnim naplavinama bilo je vidljivo zasipavanje obale, prvo antičkim šutom, ostacima materijalne kulture iz prvih stoljeća rimske uprave. Ova nasipavanja se produžavaju i u rani te kasni srednji vijek, dapače ona su bila veoma intenzivna izgradnjom senjske luke na kraju XVIII i početku XIX st. Prilikom izgradnje pekare na Maloj placi najbolje je bilo vidljivo ovo nasipavanje, ali i utonuce prvih antičkih zidina nekih zgrada koje su na tome mjestu utvrđene. Nešto slično utvrđeno je kod iskopa temelja za današnju rtžnicu i dio stambenih zgrada iznad nje, kod izgradnje hotela Nehaj, Kuglane (tj. iskopa dijela za centralno grijanje, tik starog gradskog bedema), kod uređenja gradske kanalizacije preko Velike place, te kod nekih manjih zahvata u tom prostoru.

^{6a} M. Kozličić, Ušće rijeke Tedanija, Senjski zbornik IX, 1982. str. 7 J. Brunšmid, Vjesnik NS III, str. 172, i J. Klemenc, Hrvatski kult. spom. Senj I, 1940, str. 6, i CIL III, 15092.

Sl. 27 — Mala mramorna oštećena skulptura sjedećeg egipatskog boga Serapisa

prilozima, novcem i staklenim suznim bočicama. Svi ti grobovi najvećim su dijelom uništeni i jedva je bilo vremena da se površno pregledaju. Iz tog prostora vjerojatno je i ovaj dio stele, i to njen gornji dio, izrađen od bijela vapnenca. Njegove dimenzije iznose 17 x 16 x 10 cm. Gornji dio ploče završava trokutastim zabatom, ali bez dekoracije. Niže zabata, označen jačom linijom profilacije, neznatan je dio, ali na njemu nema traga natpisa. S lijeve strane zabata sačuvan je mali akroterij, dok je desni ranije uništen.

III. MALA KAMENA SKULPTURA BOGA SERAPISA

Već je dulje vremena poznato stručnoj javnosti da se s vanjske strane dvorišnog zida palače Vukasović (danas zgrada Gradskog muzeja Senj) nalazila uzidana skulptura, tj. natpis koji spominje egipatskog boga Serapisa,⁷ zapravo božanstvo je prikazano u svojoj uobičajenoj kanoniziranoj pozi, sjedećem položaju, i okrenuto en face. Ranije je prema opisu J. Brunšmida na uskoj 6,5 cm bazi skulpture bila uklesana posveta:

SARMENTI[VS] GEMINVS [SAR]APIDI [D]E[O] [SA]NCT[O]

Ovaj spomenik Serapisu, gdje dedikacija i skulptura dolaze zajedno, izvadio je iz dvorišnog zida oko 1955. senjski konzervator dr V. Krajač. On je skulpturu Serapisa s još nekim spomenicima privremeno deponirao u vrt Župnog ureda u Senju, odakle je 1962. prenesen u Lapidarij muzeja.⁸ Na tom putu od vađenja iz zida, deponiranja i prenošenja po vrtu s ostalim spomenicima i prijenosa do muzeja skulptura Serapisa dijelom je oštećena, dok je sam natpis, koji spominje Brunšmid i Klemenc,⁹ u cijelosti otučen. Ovaj natpis također spominje kolega Petar Selem u svome vrijednom radu »Egiptski bogovi u rimskom Iliriku«,¹⁰ ali ne govori ništa o samoj skulpturi, koja

⁸ Dr Vuk Krajač, počasni konzervator Senja i prvi predsjednik Senjskog muzejskog društva od 1948—1962, bio je veoma aktivan i zaslužan za zaštitu senjskih spomenika kulture. On je bio propagator senjskog turizma i planirane industrijske i društvene izgradnje Senja, čije vizionarske ideje Senjani nisu mogli shvatiti, odnosno nisu ih mogli arzumjeti. Uz ostalo prvi je započeo obnovu palače »Vukasović« u kojoj se danas nalazi Gradski muzej u Senju.

biga više zanimala. Vjerojatno mu nije bilo poznato da je natpis dio skulpture, što je šteta jer bi opis Serapisa u njegovoj interpretaciji bio kompleksnije obrađen i tretiran kao jedan od kapitalnijih eksponata orijentalnih kultura na Jadranskoj obali. Isto tako još neki drugi kolege koji spominju ovaj natpis nikako ne spominju skulpturu Serapisa. Vjerojatno nisu primijetili Serapisa, odnosno moguće je da su ga oštećena poistovjetili s Jupiterom. (?) Bez obzira na sve to slobodan sam u ovoj prilici, a prema svojim mogućnostima, dati kraću informaciju o samom kipu Serapisa te natpisu kojega više nema. U ovom slučaju radi se o kvalitetnom djelu, maloj skulpturi boga Serapisa, koja je iznad pasa odlomljena, razbijena. Postojeća visina čitavog spomenika iznosi 27 cm, koliko navodi i Klemenc u monografiji Senj (I, 1940). Dimenzije same baze iznose 25 x 22 cm. Kolika je bila prvobitna visina čitave skulpture teško je odgovoriti jer nedostaje njezin gornji dio a možda i neki atributi božanstva. Serapis je predstavljen kako sjedi na prijestolju u položaju koji je karakterističan za božanstva poput Jupitera ili Hada, kojima i najviše sliči. Bog je odjeven u duge haljine koje bogati nabori pokrivaju njegovo pomalo korpulentno tijelo; desnu nogu malo je unaprijed ispružio; dok se lijevom nogom odnosno stranom tijela oslonio o tron pa mu nabori plašta padaju preko lijeve ruke. Kako je skulptura presječena iznad pasa, a detalji nisu više tako izraziti i oštri kao prije, imamo osjećaj kao da je desnu ruku stavio na grudi. Isto je tako teško reći da li se možda Serapis lijevom rukom oslonio o štap ili neko drvo. Prema nekim sličnim prikazima Serapisa, uglavnom kada je riječ o skulpturama sitne plastike, čini mi se da bi se uz njegovu desnu nogu morala nalaziti neka životinja, najvjerojatnije kerber ili lav, ali je to teško odrediti. Pozadi Serapisa posve lijevo primjećuje se ostatak malog stupića ili dijela drva, u svakom slučaju nekog oslonca o koji se oslonio Serapis. Ili je možda pozadi Serapisa stajala mala figurica Izide. O daljnjem izgledu Serapisa možemo samo nagađati. U svakom slučaju donesen je kanonski prema nekom poznatijem starijem djelu, vjerojatno nekom aleksandrijskom arhitektu koji je donesen s istoka, odakle i potječe njegov donator Sarmentius. Da li se s lijeve strane Serapisa nalazila njegova božanska supruga Izida, za sada je teško odgovoriti. Ovom senjskom Serapisu čini mi se da likovno dosta odgovara opis Serapisa — Jupitera koji se nalazi na fragmentu jedne lucerne iz Solina.¹¹ Prema tome, senjskog Serapisa možemo uvrstiti u krug manjih, ali tim vrednijih orijentalnih skulptura koje su pronađene na našoj jadranskoj obali.

Prema posveti koja se ranije nalazila na bazi kipa naveden je epitet Serapisa DEVS SANCTVS »SVETOM BOGU«. To je veoma važno za dataciju samog natpisa na početak III st.¹² pa adekvatno tome i same skulpture. U koju je svrhu bio izrađen i gdje je mogao stajati ovaj samo relativno mali mramorni kip boga Serapisa, teško je određeno kazati. Za sada možemo pretpostavljati da je bio u obližnjem hramu Magne Mater, gledano orijentalno i sinkretistički, ili pak u nekom malom privatnom svetištu Serapeionu,

9 Već smo spomenuli da Brunšmid i Klemenc spominju natpis na bazi skulpture, koji se od vađenja do deponiranja u muzej dosta oštetio. Čudno je da ni jedan od autora, posebno Klemenc, koji je vidio skulpturu u prvotnom položaju, na dvorišnjem zidu palače Vukasović nisu uočili da se radi o kipu Serapisa. Isto tako ova je skulptura već 20 godina u lapidariju Senjskog muzeja a da na nju nisu obratili pažnju neki kolege koji opisuju druge senjske spomenike. Možda skulpturu nisu uočili ili su je identificirali kao Jupitera, s obzirom na to da natpisa na bazi više nema.

10 Petar Selem, Egipatski bogovi u rimskom Iliriku, Godšinjak, ANBH knjiga IX, Sarajevo 1972, str. 54—74.

11 P. Selem, spom. dj., str. 15—16.

12 P. Selem, spom. dj., str. 54—55.

možda našeg Sarmentiusa ili (što ne mora biti isključeno) svetom prostoru jedne orijentalne kultne zajednice kakva je sigurno postojala u Seniji.¹³

Sve ovo još jednom nam potvrđuje da je Senija na kraju II i početku III st. bila značajno trgovačko i pomorsko središte, da je bila otvoreni grad za sve narode i vjere Sredozemlja, odnosno da je imala posve kozmopolitski karakter. Ovaj senjski Serapis, makar i oštećen, ima više zapadnjačke nego orijentalne karakteristike, odnosno primjetno je da je izgubio prvotni orijentalni zagrobni značaj. Serapis je prikazan kako ljudima daje zdravlje, o njemu ovisi plodnost i svaki napredak, pa sve to primijenimo na trgovački i pomorski prosperitet Senije, konkretno na neke osobe koje su u svojim rukama imale koncentriran i kapital, što u ovome slučaju mogu u Seniji biti orijentalci.

Kao i druge senjske antičke skulpture, tako i ova, koja predstavlja Serapisa, čini mi se da je namjerno i nasilno razbijena. Pretpostavlja se da se to dogodilo u vrijeme afirmacije i pod udarcima militantnog kršćanstva na koncu IV st.¹⁴

Isto je tako zanimljivo pitanje gdje je mogla biti izgrađena ovako skladna skulptura Serapisa. Teško se odlučiti i pripisati to nekom sposobnijem domaćem klesaru, kakvih je možda i bilo u antičkoj Seniji II—IV st. Vjerojatnije je da je skulptura izrađena u Salonu ili Akvileji.¹⁵ U svakom slučaju, bez obzira na sve to, senjski Serapis veoma je značajan nalaz, dapače spada u grupu rijetke orijentalne skulpture koja se u nas pronašla. Zbog toga ova skulptura zahtijeva kompleksniju obradu i komparaciju te po potrebi korekciju ovoga prikaza.

IV. LJEKARNIČKI AVAN IZ STINICE

Prilikom uređenja restorana u kampu Stinica 1975. pronašli su radnici zidarske grupe Muzeja jedan veći dio antičkog ljekarničkog avana. Ovaj nas nalaz ne iznenađuje jer je od ranije poznato da se na punti koja od sjeverozapada zatvara malu stiničku luku nalaze ostaci značajnijeg pretpovijesnog, rimskog i ranosrednjovjekovnog naselja, odnosno da je na ovome mjestu ubicirana municipium Ortopola, castrum Murulla starohrvatska Stēnice, današnja Stinica.¹⁶ Na površini i pod zemljom, osobito kod građevinskih radova, redovito se nailazi na brojne i raznolike nalaze kasno latenskog i rimskog doba te ranog srednjeg vijeka. Tako se na jednoj obližnjoj gromači-suhozidu pronašao veći dio jednog avana ljevkasta oblika koji se postupno sužuje prema dnu. Avan je bio izrađen od finog bijelog kristalnog mramora a njegove sačuvane dimenzije iznose: visina 23, širina zaobljenog dna 15 i promjer otvora 18 cm. Debljina stijenki varira od 25—30 mm. Pri vrhu ravnog obruba na jednome dijelu istaknut je mali kljun — izljev za tekućinu. Dakle same dimenzije, materijal od kojega je izrađen te obujam navode nas na zaključak da je ova kamena posuda služila za potrebe ljekarničke službe¹⁷ kakva je bez sumnje postojala u antičkoj i srednjovjekovnoj Stinici.

¹³ U Senju i bližjoj okolini utvrđeni su orijentalni kultovi i svetišta: Magne Mater, Libera (Silvana), Mithre, Serapisa, Jupitera Dolichena, kojima su najčešće orijentalci bili utemeljitelji i protagonisti.

¹⁴ Nenad Cambi, Nove potvrde egipatskih kultova u antičkoj provinciji Dalmaciji, Vjesnik za AHD sv. LXV—LXVII, Split 1971, str. 101.

¹⁵ P. Selem, spom. dj., str. 76.

¹⁶ A. Glavičić, Arheološki nalaz iz Senja i okolice (II), Senjski zbornik III 1967—1968, br. 6. Predmeti iz žarnog groba u Stinici, str. 13—18. Marin Zaninović, Antička naselja pod Velebitom, Senjski zbornik VIII 1980, str. 192—194.

¹⁷ Vesna Jurkić-Girardi, Istraživanja dijela rimske na Usponu Frana Glavinica br. 6 Histria archeologica, god. IV, sv. 2, Pula 1973, T. V broj 6.

V. VELIKA KULTNA KAMENICA IZ SENJA

Za vrijeme izgradnje nove osnovne škole u Senju 1972. na prostoru »Štela«,¹⁸ u štu koji je izbačen iz antičke vodospreme, pronađeno je desetak komada jedne veće kamenice. Ovdje se zapravo radi o kamenici koja je morala stajati na nekom posebnom svečanom mjestu, služila je nekoj posebnoj namjeni. Izrađena je od bijela fina vapnenca. Njezin vanjski gornji promjer iznosi 78, a unutarnji 58 cm. Debljina stijenki varira od vrha prema dnu od 8—10 cm. Budući da je kamenica oštećena, mogla se samo aproksimativno utvrditi njezina moguća visina koja iznosi 30—35 cm. Unutrašnjost je lijepo i pažljivo obrađena, osobito vanjske stijenke. Na njima nema nikakva ukrasa, ali je zato njezin vanjski rub bogato profiliran. Dno kamenice zbog statičkih je razloga ravno, a stijenke malo raširene na van. Pretpostavljam da je ova kamenica prvotno bila ili u kompleksu terma ili posebno hrama Libera-Silvana, koji je ovdje negdje morao biti, odakle i potječe spomenik Libera-Silvana, koji je također pronađen u vodospremi. I ova kamenica nasilno je razbijena.

VI. KAMENE URNE IZ SENJA I STINICE

1. IZ SENJA. Prilikom niveliranja terena za izgradnju obiteljske kuće Mladena Dragovića »Bimba« u predjelu sv. Ambroz, poviše Škvera i Benzinske stanice, otkopana je 1970. uz zid vrta Papić jedna kamena urna koja je gratis predana u senjski muzej. Prema Dragovićevoj izjavi kod otkopa u urni nije bilo nikakvih grobnih priloga. Urna je cilindričnog oblika i izrađena od fina bijela mekana kamena. Od svog vrha urna se blago prema dnu postupno suzuje. Njena vanjska površina finije je izrađena od unutarnje. Vanjski rub urne malo je stepeničasto uzdignut, kako bi na njega mogao lakše prileći gornji dio, negativ poklopca. Visina urne, bez poklopca, iznosi 35, a njezin vanjski promjer 37 cm. Promjer dna urne iznosi od 30—32 cm. Stijenke su debele oko 5 cm u prosjeku. Poklopac urne izvana je konveksan, a iznutra konkavan i u promjeru iznosi 37 cm.

S istočne strane vrta Papić i porušene crkve sv. Ambroza u bivšem, tzv. »Biskupovom« i »Olivierovom« vrtu (danas prostor radne organizacije DIP Senj) u više se navrata prilikom niveliranja terena za izgradnju radnih hala i skladišnog prostora nailazilo na dosta brojne i značajne ranorimske grobove i dijelove arhitekture nekih zgrada koje su na tome prostoru bile sagrađene, nekoliko vrijednih nadgrobnih spomenika i druge ostatke grobova s paljevinom i skeletnim ukopom.¹⁹

Na temelju uvida u arheološku situaciju ovoga treća utvrđujem da su se ranorimski grobovi sa spaljenim ostacima pokojnika locirali više na sjeverozapadnoj strani ovih vrtova, dok su oni mlađi, skeletni, utvrđeni na jugoistočnoj strani, bliže Malim vratima. Prema tome kamena urna koju je pronašao M. Dragović predočuje najzapadniji ukop iz ove velike nekropole antičke Senije.

¹⁸ A. Glavičić, Izvještaj arheološkog istraživanja na Šteli, Senjski zbornik V, 1972, str. 462—463.
¹⁹ Josip Klemenc, Senj u prehistorijsko i rimsko doba, Hrvatski kult. spom. I. JAZU, Zagreb 1940, str. 2—3, i A. Glavičić, Izvještaj o arheološkom nalazu ranorimskih grobova u vrtu DIP-a Nehaj Senj, Senjski zbornik VI 1975, str. 211—212.

2. IZ STINICE. S istočne strane male stiničke luke radnici Šumarije Jablanac, prilikom iskopa jama za sadnju borova, nailazili su na ranorimske grobove, koje su najvećim dijelom iz neznanja, ali još više iz znatiželje uništili. Godine 1955. prilikom izgradnje jedne veće stambene kuće kombinata Velebit (Goli—Rijeka) naišli su na dvije kamene urne, koje na sreću nisu uništene. Od te dvije urne jedna, i to br. 2, nalazi se u Senjskom muzeju, dok je ona druga s prilozima odnijeta i predana u Muzej Novog Vinodolskog, gdje se i danas nalazi. Obadvije urne s prilozima veoma su vrijedni nalazi pa će svaka zasebno biti obrađena.

Ova naša kamena urna također je cilindričnog oblika i od vrha prema dnu neznatno se sužava. Izrađena je od bijela i svjetlucava vapnenca. Uz spojni rub urne i poklopca na tri strane nalaze se rupice — ostaci plombi, kojima se urna prema običaju bila pečatila i tek onda polagala u grobnu jamu. Visina urne s poklopcem iznosi oko 50 cm. Njezin vanjski promjer iznosi 40, a unutarnji 30 cm. Njezin odgovarajući poklopac dosta je masivan, odozgo konveksan, a iznutra, između utora posve ravan. Ova urna osobito nam je važna jer je sadržavala spaljene ostatke neke veoma ugledne ženske osobe, najvjerojatnije domaćeg podrijetla, kako se to zaključuje iz trinaestak ukrasnih uporabnih i dekorativnih predmeta, koji su bili izrađeni od zlata, srebra i bronce.²⁰ Sav taj nalaz lijepo je datiran velikim brončanim asom²¹ kovanim oko 10. g. n. e. u vrijeme cara Tiberija.

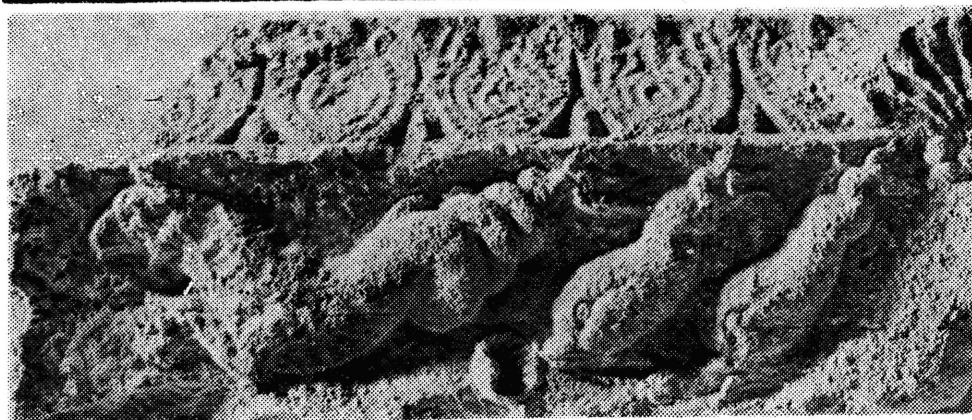
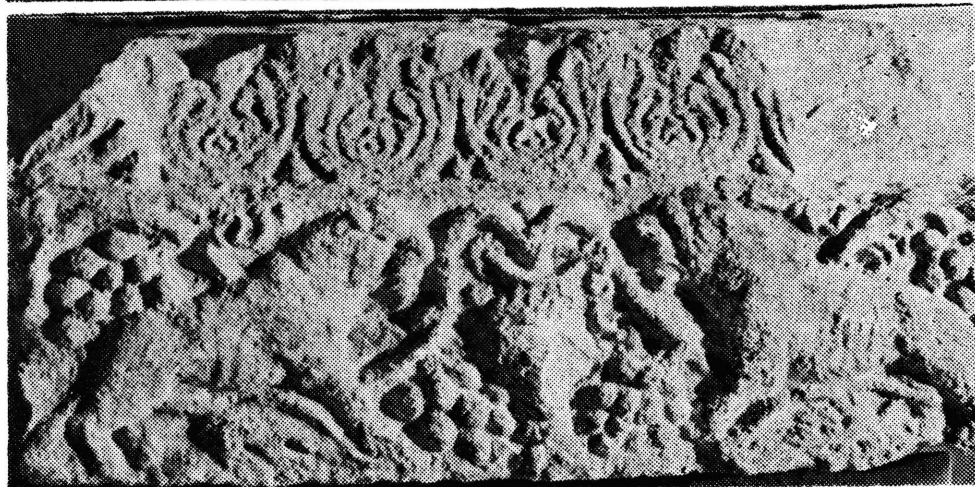
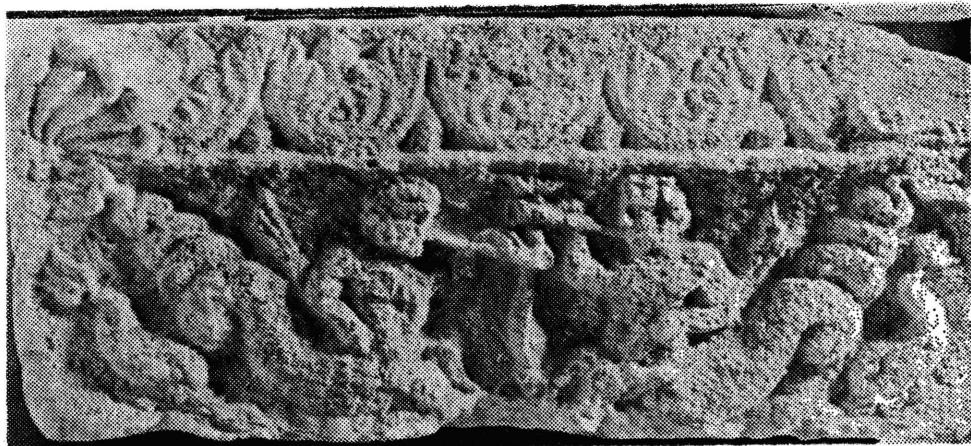
VII. KASNOANTIČKA RELJEFNA BAZA IZ SENJA

S istočne strane katedrale sv. Marije, na starom križanju ulica P. R. Vitezovića i I. Hreljanovića, nalazi se jednokatna zgrada br. 7, vlasništvo Jure Tomljanovića »Bunike«. On je prilikom uređenja svoje kuće, odnosno iskopa temelja za novo stubište iz prizemlja na I kat, gotovo pod samom površinom zemlje, 1955. našao veću kamenu ploču bogato ukrašenu biljnim i životinjskim motivima. Budući da je smatrao da se radi o vrijednom nalazu, predao ju je u lapidarij Gradskog muzeja u Senju. Na žalost, za ovaj sam nalaz malo kasno saznao pa nisam mogao obaviti potrebno arheološko istraživanje i utvrditi prvobitni položaj nalaza.

Ovdje se zapravo radi o mramornoj bazi četvrtaste osnove čija svaka stranica iznosi 58 cm dužine i 25 cm visine. Baza je s tri strane reljefno bogato ukrašena, i to veoma raznolikim biljnim i životinjskim sadržajem, a sa četvrte je strane bez ukrasa, kao da je tim dijelom bila prislonjena uz neki zid. Njena donja i gornja strana ravne su i bez ukrasa. Na gornjoj plohi nalazi se ostatak jedne četvrtaste rupe u koju je bio usađen neki metalni držač neke skulpture ili nekog drugog kamenog nastavka. Ovu bazu, zbog njena sadržaja i bogate reljefne dekoracije, uglavnom maritimnog sadržaja, slobodan sam donekle dovesti u vezu s obližnjim hramom Magne Mater — Kibeles. Reljefni sadržaj izveden je na sve tri strane fino i posve na realističan način. Na srednjoj plohi (br. 2) čini mi se da prevladava dionizijska simbolika, a na plohi 1 i 3 s lijeve i desne strane scene vezane za more, pomalo posejdska tematika.

²⁰ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), Senjski zbornik III 1969, str. 15—18, gdje su opisani svi ovi predmeti iz urne. Velika staklena olla, uz nju dvije suzne bočice, uništene su prilikom izgradnje muzeja 1963.

²¹ Zdenka Dukat i A. Glavičić, Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice, Senjski zbornik VI, 1975, str. 173, broj 5.

Sl. 28 — br. 1. Lijeva strana jedne kasnoantikne baze, prikaz dvaju tritona i dupina, br. 2. Srednji dio baze, dva lava a između kantaros, grožđe, br. 3. desna strana, prikaz hipokampa i dva dupina.

1. Lijeva strana. Kamena površina podijeljena je jednom horizontalnom linijom na dva jednaka dijela: gornji kraći, malo je ukošen na unutra. Motiv na toj ploči je specifičan, neka vrst imitacije jajastog pruta koji se točno ponavlja pet puta na svakoj od tri plohe. S lijeve i desne strane dolaze akroteriji, motivi polupalmeta. Na donjoj široj plohi dolazi životinjski motiv, glavni sadržaj predstavljaju dva tritona, točno postavljena jedan prema drugom, dakle u posve antitetičkom položaju. Tritoni su istih veličina, a po izgledu potpuno vjerni mitološkoj predodžbi, kao djeca Posejdona i Amphitrite. U stvari tritoni su poluljudi-poluribe, gornji im je dio tijela ljudski, a od trbuha na dolje nastavlja se spirala koja prelazi u riblji rep široka viličasta završetka. Lijevi triton lijevom rukom u ustima drži trubu, to je zapravo spiralni morski puž sličan rogu; pod desnom rukom triton pridržava kratko veslo, za koje ne znam zašto mu služi. Nasuprot ovome stoji desno drugi triton, koji posve odgovara opisu prvoga. On u ustima desnom rukom pridržava trubu, a u lijevoj mu je veslo. Tijelo obadva tritona korpu-lentno je, lice bradato, čupave kovrčaste kose čine ih divljima. Puni su neke elementarne snage i pustopašnosti koja je svojstvena djeci bogova mora. Tritoni imaju naprijed istaknute ljudske noge koje s tijelom i repom čine jedinstvenu neman morskih dubina. Između tritona u vertikalnom položaju postavljen je mali dupin, ima se osjećaj kao da će tog trenutka zaroniti u morske dubine. Sa strane u donjim kutovima također su dana dva dupina koji upotpunjuju čitavu kompoziciju, koja je u cijelosti maritimna. Koja je njena poruka, za sada ne znam odgovora.

2. Srednja ploha također je horizontalno podijeljena na dva dijela. Na gornjoj strani ponovo dolaze spomenuti motivi palmete i imitacija jajasta pruta. Dolje dolaze dva lava koji se propinju, posve antitetički su postavljeni jedan prema drugome i kantarosu, koji je u sredini između lavova. Iz kantarosa izlaze jake grane bujne loze koja se savija lijevo i desno i lišćem i grozdovima ispunjava sve slobodne površine oko lavova. Sve je točno raspoređeno. Lavovi su središnja scena na bazi i njome se htjelo nešto naglasiti, možda veza s hramom Magne Mater, ili je to u cijelosti dionizijska simbolika. Iz svega se još jednom osjeća snaga prirode, sve buja i propinje se, možda je to simbolizam stalnog cikličkog obnavljanja i mijene (slika 28, br. 2).

3. Desna strana, kao i prethodna, podijeljena je na dva dijela. Ovdje u prvom planu dolazi snažni hipokamp, velika morska neman. Glava životinje veoma je čudnovata, više naliči glavi grifona. Noge životinje jako su ispružene naprijed, kao da je u nekom snažnom kasu. Trup je nemani konjski a završava dugom spiralom i ribljim repom. S desne strane nemani koso su postavljena dva dupina od kojih jedan ustima dodiruje školjku. I ovdje je sve u pokretu. Kao prva, i ova je strana likovno posve maritimnog sadržaja, dakle posejdska.

Prema svemu čini mi se da se ovdje radi o specifičnom kasnoantičkom spomeniku, koji je veoma bogat likovnom tematikom, biljnim i životinjskim scenama, zapravo konvencionalnim mitološkim sadržajem za koji ne znamo kamo sada pripada, tj. ne možemo odrediti njegovo prvotno mjesto i namjenu. U svakom slučaju ovaj spomenik slobodan sam vezati uz Magnu Mater, i to onaj njezin dio vezan uz more (slika 28, br. 3).

VIII. NALAZI STAROKRŠĆANSKE PLASTIKE U SENJU

S južne strane apside katedrale sv. Marije g. 1967. prilikom rasčišćavanja ratnih ruševina, na kompleksu stare zgrade senjske biskupije,²² među iskapanim kamenjem štuta i zidova pronađena su tri ulomka platerne plastike koji su sada prvi i jedini nalaz te vrsti u Senju i široj okolici. Ovi ulomci plastike zanimljivi su nam jer pripadaju kasnoj antici i posve je sigurno da su u vezi s jednim, ako ne i prvim, paleokršćanskim objektom u Senji koji je vezan za širenje kršćanstva, a isto tako možda je u nekom odnosu s osnutkom i djelovanjem senjske biskupije na prijelazu IV u V st.²³ Čitav prostor oko katedrale, od kasne antike pa kroz rani i kasni srednji vijek do kraja XVIII st., bio je iskorištavan kao gradsko groblje, o čemu svjedoče brojni grobovi, te sam toponim Cimiter Bez obzira na to koliko taj prostor u prošlosti bio svet ili posvećen s obzirom na objekte na njemu i oko njega, u više navrata objekti su paljeni, rušeni i razbijani, bili oni poganski ili kršćanski. U vezi s ovom problematikom nameće mi se jedno pitanje na koje je teško odgovoriti. Zapravo pitam se da li je na mjestu današnje katedrale, ranijem prostoru hrama Magne Mater (na kojem je ili uz njega krajem IV, početkom V st. moglo biti izgrađeno prvo kršćansko svetište, porušeno za vrijeme gotsko-bizantskih ratova ili u vrijeme seobe naroda i dolaska starih Hrvata početkom VII st.) izgrađeno drugo kršćansko svetište. Na to je pitanje teško odgovoriti jer za to razdoblje nemamo nikakvih pisanih vijesti niti arheoloških nalaza. Iz dosta kasnijega vremena je vijest²⁴ koja se odnosi na toranj crkve sv. Marije, za koji se navodi da potječe iz godine 1000, iz vremena hrvatskog kralja Držislava. Ako je ta vijest točna, a to je navodno bilo zasvjedočeno jednim natpisom zagubljenim izgradnjom današnjem tornja, onda je stari porušeni toranj (1900) morao biti ranoromanički. Prema tome, porušeni toranj i današnja katedrala (gledani kao jednobrodna bazilika) iz sredine XII st. nisu iz istoga vremena, zato pretpostavljam da je uz toranj bila neka manja crkva, svakako starija od današnje katedrale sv. Marije. Da bi se razjasnile neke dileme i sumnje bilo bi potrebno oko katedrale, posebno ispred njena pročelja, obaviti određena arheološka istraživanja ali i obaviti vađenje nekih arhitektonskih dijelova iz starog zida Cimitera. Ovdje treba također uzeti u obzir nekih desetak komada ostataka mramornih baza i kapitela stupova nekog kasnog antiknog objekta što je bio na mjestu ili u blizini katedrale, a koji su nađeni 1967. zajedno s ova tri ulomka o kojima će biti riječi u nastavku. Sve što je do sada rečeno ostaje i dalje hipotetično, ali nam ipak pruža neku pomoć da se odredi vrijeme i provincijalnost ova tri ulomka koji nas najviše zanimaju i koji su nam osnova za daljnja istraživanja i rasvjetljavanje najnepoznatije prošlosti staroga Senja. Ovdje je zanimljivo spomenuti da je na prostoru oko katedrale pronađeno dosta kasnoantičkih grobova, paleokršćanskih grobova,²⁵ ali još više srednjovjekovnih. Prema uvidu u stanje ovih grobova, posebno onih srednjovjekovnih-novovjekovnih, oni su skoncentrirani s južne strane katedrale, dapače oni

22 O osnutku senjske biskupije u Senju u IV i V st., usporedi za sada M. Sladović, *Povesti biskupijah Senjsko-modruške i kršćanske Trst*, 1856, str. 12, 93–94, isto tako I. Crnić, *Najstarija poviest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i kršćanskoj biskupiji*, Rim 1867, str. 31–34.

23 Vlado Kraljić, *Sumarni prikaz današnjeg stanja i sadržaja biskupskog i kaptolskog arhiva u Senju*, *Vjesnik historijskog arhiva Rijeka—Pazin*, sv. XVI, str. 287–288, C »*Catalogus Episcoporum Segniensium*«, o tome posebno bilješka br. 4.

24 M. Viličić, *Grafička rekonstrukcija katedrale sv. Marije u Senju*, *Senjski zbornik III*, str. 55. Posebno usporedi bilješku 16 i 17 u istome djelu.

25 I. Degmedžić, *spom. djelo*, str. 255.

Sl. 29 — Ulomak broj 1 nekog starokršćanskog crkvenog spomenika, pronađen sa ist. strane katedrale, 1967.

su tu ograđeni zidom koji se sačuvao do danas. Pogrebi su na ovome mjestu započeli krajem IV st. oko nekog starijeg kršćanskog svetišta, dakle objekta na mjestu kojega je kasnije u XII st. sagrađena katedrala sv. Marije. Na tom prostoru bili su neki spomenici (sarkofazi ili dio crkvenog namještaja) od kojih potječu i ova naša tri ulomka, u svakom slučaju ulomci su vezani uz neke istaknutije osobe kršćanske zajednice kasnoantičke Senije²⁶ ili ranosrednjovjekovnog Senja.

Ulomak broj 1 izrađen je od bijela mekana vapnenca veličine 33×25×14 cm. Najvjerojatnije predstavlja desnu stranu neke ploče koja je sudeći prema svemu mogla biti dio poklopca od sarkofaga (?). Budući da je površina većim dijelom oštećena, težano nam je njeno razjašnjenje, odnosno tumačenje posve rustičnih detalja plastike. Na ulomku se nalaze neki kršćanski simboli kao da se radi o prikazu jedne palme s granama kao jelenji rogovi između kojih se nalazi jedna kugla (nešto okruglo) koja je sa četiri reza ukoso zasječena. Na ovoj kugli kao da stoji neka ptica, možda je to prikaz goluba okrenuta ulijevo. Ne ulazeći u detalje, ovaj posve rustični plastični rad slobočan sam datirati u vrijeme V na VI st. (sl.).

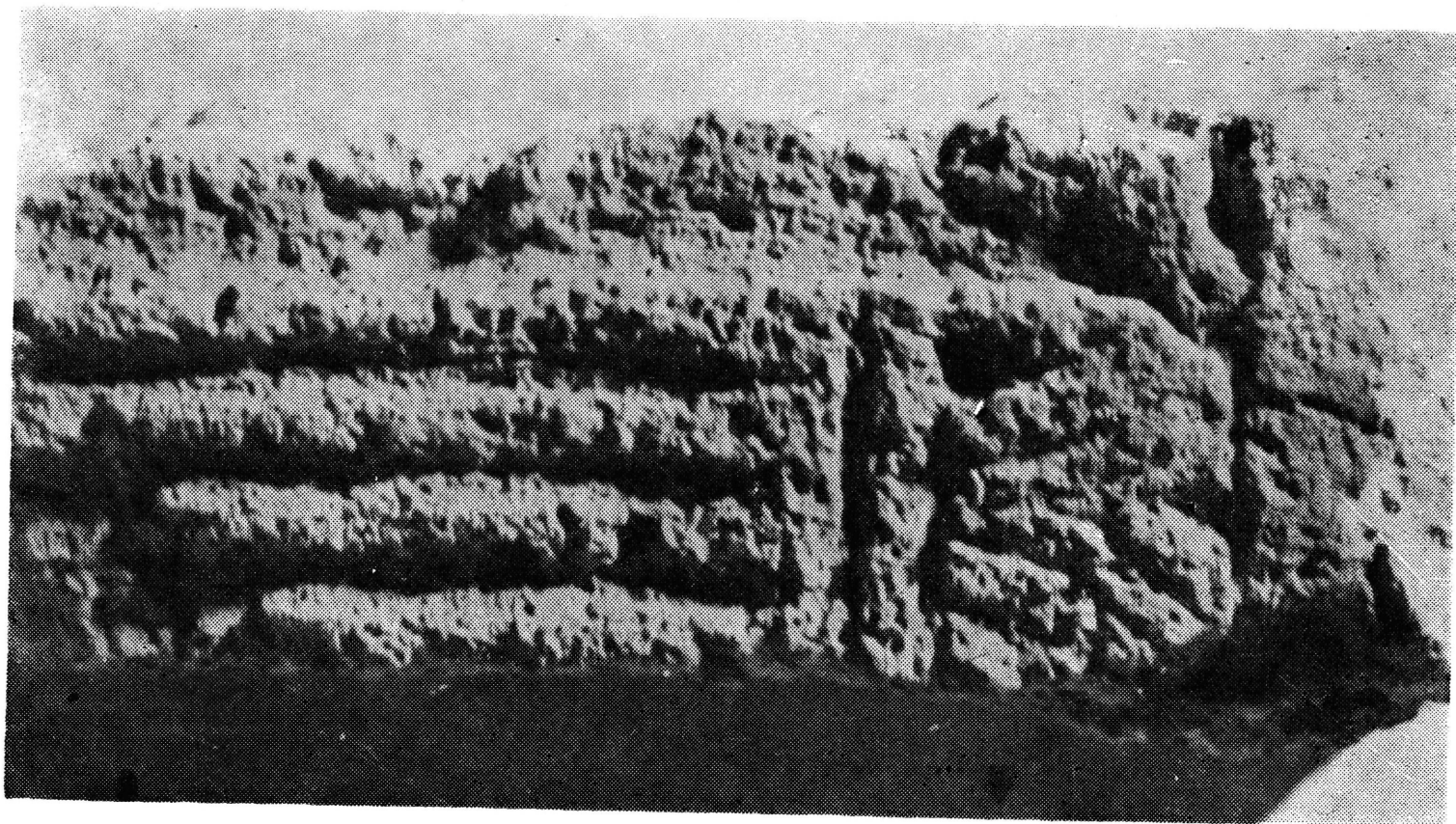
²⁶ U vremenu od 1955—1980. pratio sam sve radove koje su izvodili u Senju, pa sam tako pronašao da se uz neke zidove jedne kasnoantikle zgrade otkopane s južne strane svetišta sv. Marije 1967. otkopalo nekoliko kasnoantiknih skeletnih grobova tipa »amfora«. Nekako u isto to vrijeme prilikom izgradnje nove zgrade arhiva i biblioteke senjske biskupije s južne strane katedrale i Cimitera pronađeno je ponovno nekoliko kasnoantiknih grobova tipa »amfora«. I prilikom izgradnje nove pekare 1955. na Maloj placi, oko 30 m zapadno od pročelja katedrale također se pronašlo 4—5 kasnoantiknih grobova spomenutog tipa »amfora«. Prema ovim nalazima na prostoru Cimitera, odnosno oko nekog paleokršćanskog objekta od kraja IV ili početka V st. pokapali su se prvi kršćani, odnosno građani kasnoantikle Senije. Za ovu tvrdnju nemamo nekih drugih sigurnijih dokaza, ali je očito da su ti grobovi tipa »amfora« bez priloga i na neki način uredno postavljeni, samo je čudno kako da se pogreb obavlja unutar grada bez obzira na to što je tadašnja Senija izgubila prvotnu važnost uslijed učestalih ratova i seobe naroda. Iz ovoga možemo zaključiti da je na prostoru današnje crkve sv. Marije morao postojati neki stari kršćanski objekt i oko njega uređeno groblje, a to je po prilici ovaj današnji prostor Cimitera, koji je tada bio rezerviran za pogreb članova kršćanske zajednice. Na ovome istom prostoru tijekom ranog i kasnog srednjeg vijeka sve do kraja XVIII st. redovito su se pokapali građani senjski, i to ne svi nego jedan dio, jer su se ostali pokapali 1. u crkvi sv. Marije, 2. u crkvi sv. Franje, 3. u crkvi sv. Duha, 4. u crkvi sv. Petra, 5. u crkvi samostana sv. Nikole i 6. oko crkve sv. Marije Art. Za sada mi je teško odrediti u koje vrijeme treba smjestiti grobove otkrivene na području Malih vrata. Ovdje moram napomenuti da do danas nismo ušli u trag pretpovijesnim grobovima stanovnika na gradini Kuk i grobovima koji bi pripadali Slavenima, tj. starim Hrvatima, dakle vremenu od kraja VI do početka XIII st.

Ulomak broj 2. Ovdje se također radi o komadu bijela kamena vapnenca veličine 35 x 28 x 10 cm, zapravo zanimljivom dijelu pleterne plastike, ostatku nekog dijela crkvenog namještaja. Razmišljajući od čega potječe ovaj ulomak, nekako sam se odlučio da bi to bio ostatak nekog starog pluteja, više njegova srednjeg dijela. Ovdje se u sredini nalazi križ, jasno i oštro zarezan. Ovo je zapravo najstariji prikaz križa koji je do sada pronađen u Senju. Oko križa dolaze od lijeve strane dvije koncentrične kružnice, koje vjerojatno simboliziraju Krista, odnosno spasenje u koje treba da vjeruje svaki kršćanin. Ako je to tako, onda bi i s desne strane trebalo očekivati također dvije slične koncentrične kružnice, no one nam nedostaju i time otežavaju samo razrješenje spomenika. Inače nam je poznato da je ornament kružnice

Sl. 30 — Ulomak broj 2 jednog starokršćanskog spomenika (sarkofaga) pronađen sa ist. strane katedrale 1967.

dosta čest i omiljen motiv ukrašavanja još od pretpovijesnih vremena, i povlači se kao tradicija u kasnoantičko doba pa i rani srednji vijek. Ovaj motiv kružnice s cvijetom od pet latica uz ostalo može također simbolizirati kruh, u prenesenom smislu vječni život, euharistije i spasenje čovjeka. Ali kružnice mogu imati i starije, solarno lunarno značenje, možda je to prikaz astralnog para Sunca i Mjeseca, ali u kršćanskoj transmisiji. Sve su ovo pretpostavke jer imamo premalo dokaza kao prilog razjašnjenju ovoga posebno interesantnog ulomka, koji sam slobodan također datirati u vrijeme V—VII st. Ovdje lijepo odgovara ozbiljna konstatacija B. Gabričevića za dosta sličan nalaz iz Gale²⁷ »radi se o vremenu kada je antička umjetnost bila

Sl. 31 — Ulomak broj 3 stupića s kapitelom nekog kasnoantičkog spomenika, pronađenog sa jugoistočne strane katedrale, 1967.

u agoniji i kada su barbarske snage reducirale plastički i realistički izraz antike na izrazito plošan i stiliziran svijet oblika koji je njima odgovarao u tom momentu« (slika 30).

Ulomak broj 3. Ovdje se radi o ulomku veličine 45×16×11 cm, koji je vjerojatno također ostatak nekog sarkofaga. To je zapravo reljefni prikaz stupića s kapitelom i nekom pticom u kutu sasvim po strani. Ovaj stupić veoma asocira na pruće (okomite pruge) s galske ploče,²⁸ ali djeluje rustikalnije, kao kanelure stupa ili pak kao pilastar s nekog antičkog spomenika. Ulomak stupića i kapitela nekako nas plitkoćom reljefa podsjeća na slični nalaz stupića i četiri kanelure koji se nalazi na transeni iz bivše crkve sv. Stipana na Šolti²⁹ koje T. Marasović datira u V/VI st. Prema tome za sada ostajem pri dataciji ovog senjskog ulomka u isto doba (slika 31).

Datacija ova tri ulomka plastike dosta nam je otežana jer se do njih nije došlo sustavnim arheološkim istraživanjem, već slučajno, prilikom iskopa temelja za kuću. Isto tako ne znamo njihovo prvotno mjesto i pravu namjenu. Znamo samo to da pripadaju nekim spomenicima ili objektu koji se nalazio na mjestu ili u blizini današnje crkve sv. Marije. Zbog svega toga ovaj opis smatram više izvještajem i pobudom koja zahtijeva više komparacije i sustavniju obradu s ostalim dijelovima arhitekture koja je pronađena na tome terenu.

IX. NATPIS SA MJESTA »KOD VELIKE STRAŽE«

Negdje na bedemu oko starih kopnenih Velikih gradskih vrata do obližnjeg gradskog-frankopanskog Kaštela nalazio se sve do oko 1890. na mjestu kod »Velike straže« jedan zanimljivi natpis³⁰ datiran godinom 1340. Ovaj natpis ranije je vidio na tome mjestu i dosta netočno prepisao I. K. Sakcinski. Poslije toga, oko 1896, došlo je do temeljitog preuređenja Kaštela, tadašnje vojne kasarne, za potrebe Konvikta »Ožegovićianum«. Tada je porušen i dio starog gradskog bedema i gornjih dijelova starijih tzv. Velikih i Malih vrata uz Kaštel, pa je i natpis skinut i negdje drugdje s kamenjem odvezen na senjsku periferiju. Ovaj izgubljeni natpis ponovno je pronađen u Varošu, u ogradnom zidu, prilikom izgradnje kuće Vatroslava (Vicka) Bašića, odakle je prenesen u Senjski muzej. Od tada pa do danas natpis je dosta oštećen, odnosno razbijen u više dijelova, pa je tako došlo do oštećenja nekih slova. Danas mu nedostaju donji lijevi dio s arapskom godinom. Budući da ovaj natpis spominje više pisaca novije povijesti i da je ponovno pronađen, njegova povijesna vrijednost je velika i potrebno ga je bilo ponovo objaviti i dati neki komentar.

Ovdje se zapravo radi o jednoj jačoj kamenoj ploči izrađenoj od domaće vapnenca. Njezine dimenzije iznose: širina 57, visina 51 i debljina 15 cm. Sadržaj natpisa vjerojatno se odnosi na neke građevinske radove koji su izvedeni na bedemu-kulici oko starih Velikih vrata, a u vrijeme senjskih kastalda Paškvala i Lucijana. Jezik je latinski, i pismo također, ali gotica, čisto i lijepo uklesana. Ima dosta interpunkcija i ligatura. Poteškoću

²⁷ B. Gabričević, Arheološki nalaz iz Gale, Vjesnik za AHD sv. LV, Split 1953, str. 181—189, T VIII, br. 3.

²⁸ B. Gabričević, spom. djelo, str. 190.

²⁹ T. Marasović, Starokršćanska bazilika na Stipanskoj kod Solte, Vjesnik za AHD, sv. LXIII—LXIV, str. 157, sl. 2.

³⁰ Ivan Kukuljević Sakcinski, Nadpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1891, str. 2, 3, 6, broj 784.

Sl. 32 — Natpis iz 1340. vezan za izgradnju Kaštela — Starih gradskih velikih vrata

u čitanju predstavlja Kukuljevićev netočan prijepis, posebno predzadnjeg retka, koji je s arapskom godinom 1340. izgubljen. Lekcija prema sadašnjem stanju glasi:

+ ANO · DNI · MCCC
 XL · AL TEMPO DE
 PASQUAL ED
 LUCIAN GAST
 ALDI · MICEL RA
 [TAO] GRASI(A)
 [DIB..AL..DIO]AM. +
 [1340]

+ GODINE DOSPODNJE 13
 40. U VRIJEME
 PAŠKVALA I
 LUCIJANA GAST-
 TALDI. MICEL RA-
 (TKO). KRAŠI(Ć ?)
 (nešto učinio) +
 1340

Na početku i na kraju natpisa nalaze se uklesane godine, gore latinskim, a dolje arapskim brojevima. Ovu 1340. neki istraživači senjske prošlosti uzimali su kao godinu gradnje Kaštela.³¹ Mislim da se ta godina ne odnosi na gradnju Kaštela, već na neke važnije radove oko bedema, starih Velikih gradskih vrata ili tornja nad ulazom, gdje je stajala tzv. »Velika straža« pojačani broj stražara i drugih osoba koje su kontrolirale ulaz i izlaz robe i ljudi u grad. Sam Kaštel prema istraživanjima Dr M. Viličić i prof.

Sl. 33 — Dio natpisa iz XIV st. pronađen kod obnove Nehaja 1975.

S. Pavičića čini se da je izgrađen nešto ranije. On je mogao biti izgrađen već na početku XII st., u vrijeme prvih ratova Senjana i Mlečana (Rabljana). Senj je u to doba kao grad imao svoga satnika i župana, koji su morali imati svoje upravno-vojno sjedište. Taj objekt potkraj 1271. postaje sjelo, rezidencija senjsko-krčkih i vinodolskih knezova, budućih Frankopana. Oni su najvjerojatnije obavili dodatna proširenja i utvrđenja Kaštela u sastavu gradskih zidina. Ovdje je još potrebno spomenuti da su ova stara Velika³² a uz njih i Mala gradska vrata zazidana oko 1785, prilikom iskopa kanala Kolan, tj. regulacije Potoka. Umjesto njih na istočnoj strani zidina i uz sam Kaštel i kulu Radomerić otvorena su današnja Velika — Josipova vrata.

X. ULOMAK STAROG NATPISA S NEHAJA

Za vrijeme obnove istočne kamene fasade tvrđave Nehaj 1976. izvađen je iz bedema oko ugaone kulice početni dio većeg latinskog natpisa. Od prvobitnog natpisa sačuvan je samo njegov lijevi početni dio, dok je ostalo razbijeno i ugrađeno tko zna gdje u masu bedema Nehaja. Sam natpis ne govori nam mnogo, ali je zanimljiv kao broj spomenika srednjovjekovnog Senja i posebno zgrada koje su se nalazile izvan gradskih zidina, i mogle su biti izgrađene u XIV st., a razgrađene su oko 1555. i kao građevni materijal upotrijebljene kod izgradnje Nehaja. Natpis je vjerojatno dio nadvoja, luka s jednih vrata ili kakva prozora, uklesan lijepo i jasno u vapnenastu stijenu u dva retka latinskim jezikom i pismom. Dimenzije ulomka iznose: dužina

³¹ Mile Magdić, Topografija grada Senja, Senj, 1877, str. 13, i M. Viličić, Arhitektonski spomenici Senja, RAD JAZU, knj. 360, Zagreb 1971, str. 85, i posebno vidi bilješku 54, gdje je Kukuljevićev natpis.

³² Ova stara Velika vrata otkrivena su 1976. prilikom uređenja Parka senjskih revolucionara te otkrića spomen-poprsja Vladimira Čopića-Senjke, jednog među najistaknutijim jugoslavenskim komunistima i utemeljiteljima SKJ-e i borcima za pobjedu radničke klase. Isto tako tom prilikom, između stare Okrugle-Filipove kule i »starih« Velikih gradskih vrata u dijelu starog bedema otkrivena su i druga, ali mala gradska vrata, koja su služila za prolaz pješaka ili kao specijalan izlaz knezova Frankopana iz Kaštela izvan ili u grad. O nalazu ovih vrata bit će riječi u idućem Senjskom zborniku.

28, širina 22 i debljina 13 cm. Sama invokacija i činjenica da potječe s neke zgrade koja se nalazila izvan gradskih zidina, te da je pisana latinskim jezikom, upućuje na crkveno podrijetlo građevine.

+ ANO DNI
I . . E . . VBDI

+ GODINE DOSPODNJE
.

Sl. 34 — Reljef malog Dionisa s pročelja bivše kuće Stanišić, iza katedrale, ul. P. R. Vitezovića.

XI. RENESANSNI RELJEF MALOG DIONISA

Godine 1950. prilikom arheološkog istraživanja hrama Magne Mater, pozadi današnjeg svetišta katedrale sv. Marije, iz ruševnog pročelja kuće Stanišić lako je izvađena mala reljefna ploča veličine 47 x 39 x 10 cm. Na ploči u plitkom reljefu prikazan je mali goli dječak, zapravo malo božanstvo Dionis okružen bujnom vinovom lozom i plodovima zrela grožđa. Sve nam to asocira grb nekog vinogradskog udruženja u Senju, koje je moglo postojati, jer je veći dio senjske okolice, nekoliko tisuća hektara, bio pod vinovom lozom domaćeg podrijetla koja je davala kvalitetno vino. Ovaj mali dječak, zapravo renesansna zamjena za poganskog Dionisa ili Libera, prikazan je posve gol, stoji uspravno, ali raširenih nogu, u stavu kao da nogama gazi

neki korijen, panj vinove loze (?). Lijevom i desnom rukom mali Dionis rukama pridržava teške grozdove. Čitava ploha oko Dionisa ispunjena je liščem, viticama i grozdovima, jednim škarama za rezanje loze i cvijetom. Lice malog božanstva bucmasto je i dosta oštećeno. Duga kosa nemirno pada po licu i niz leđa. Na grudima kao da se vide ostaci kože »nebris« (?). U gornjem lijevom kutu uklesano je veliko slovo M, a uz njega trokutasta interpunkcija. Poviše slova M dolazi mala kružnica, možda oznaka za malo slovo »o«. Na desnoj strani reljefa uklesano je HIO, uz njega sa obadvije strane točke. I ovdje iznad slova H ponovno dolazi kružnica, odnosno malo slovo »o«. Inače je čitav tekst nejasan i nemoguće ga je odgonetnuti. U donjem desnom uglu nalaze se otvorene velike škarice koje su se od davnine upotrebljavale za rezanje vinove loze. Na lijevom kraku škara vidi se mali inicijal I ili J, a s lijeve strane škara mali cvijet s pet latica. Na dnu u lijevome kutu nalazi se zanimljiv detalj, možda prikaz sidra i križa, Kristov monogram (?). Zapravo, na ovom reljefu prikazan je mali bucmasti dječak, više kurotski-erotskih osobina, dakle Dionis, stari zaštitnik vinogradarstva, okružen specifičnim atributima, ali prikazan na renesansni način. Ovdje je posebno zanimljiva simbolika cvijeta, Kristova monograma i cvijeta s pet latica. Na kraju postavlja mi se jedno pitanje zašto se baš na ovome mjestu kuće Stanišić pojavljuje ovaj reljef. Za sada mogu prihvatiti da je ovdje bila živa tradicija na hram Magne Mater, a možda i Libera, koji su na ovome prostoru i gradu utvrđeni. Na ovo je pitanje teško odgovoriti, ali ipak ne treba isključiti neku vezu koju prva navodi i smatra logičnom Ivica Degmedžić.³³

XII. KIP BOLNOG KRISTA NA UGLU KUĆE ŽIVKOVIĆ

Na Starom ili Kaptolskom trgu, sa zapadne strane katedrale sv. Marije, nalazi se dvokatna zgrada, nekada vlasništvo znamenitog senjskog zlatara Martina Živkovića.³⁴ Sama zgrada vjerojatno je sagrađena oko 1487, kako nam to zasnjeđuje Živkovićev grb s natpisom i godinom postavljen u prizemnom dijelu hodnika iznad vrata. Sjevernom stranom kuća je okrenuta prema ulici, nazvanoj »Mala vrata«, a istočnom stranom, odnosno pročeljem prema katedrali. Ova kuća popravljena je prvi put između dva rata, a drugi put 1964, kojom je prilikom, usprkos protivljenju senjskog konzervatora (A. Glavičića), nasilno i uz benevolentnost Regionalnog zavoda i Skupštine općine ožbukana, pa je tako ponovno pokriveno njeno lijepo staro i kameno pročelje, koje je poput palače Posedarić i Vukasović bilo izrađeno od čistih tesanih kamenih kvadara domaćeg vapnenca. Kameni blokovi lijepo su složeni u horizontalne nizove pa se na pročelju lijepo ističu vrata, a nad njima velika kamena školjka, na desnoj strani visoko nas zemljom kip Bolnoga Krista — Isusa Viatora.

Desni ugao kuće okrenut je lijevo na Kaptolski trg, a desni na ulicu Mala vrata.³⁵ Ugao kuće čitavom je visinom profiliran, odnosno dan je kao

³³ Ivica Degmedžić, spom. djelo, str. 256.

³⁴ P. Tijan, Grad Senj u povijesti i kulturi hrvatskog naroda, Hrvatski kulturni spomenici, I, Senj, JAZU, Zagreb 1940, str. 71, broj 08, i Ivo Lentić, Zlatar XV stoljeća — Martin Živković iz Senja, Bulletin JAZU- Broj 1 (52) 1982.

³⁵ A. Glavičić, Kulturno-povijesni vodič po Senju, Senjski zbornik I, 1965, str. 282—284.

Sl. 35 — Desni ugao renesansne kuće senjskog zlatara Martina Živkovića, gore na stupu kamena skulptura »Bolnog Isusa«, vrijeme oko 1487.

stup — stupić koji dosiže visinu do 3,30 m od današnje razine ulice. Na vrhu taj stupić završava malim izduženim kapitelom čije su volute postavljene u suprotnim pravcima, dok su u donjem dijelu stilizirani akantusovi listovi. Na kapitelu leži polukružna baza na kojoj je postavljen kip Bolnoga Isusa — imago pietatis, okrenut više prema trgu i crkvi sv. Marije. Ovdje se zapravo radi o prikazu Bolnoga Krista, kipu živa Krista, postavljena u stojećem položaju, koji svom težinom tijela počiva na desnoj nozi, dok je lijeva malo pomaknuta naprijed. Ruke su okrenute grudima, gdje se na desnoj strani nalazi rana na koju Krist upozoruje prolaznika. Glava Krista malo je klonula na lijevu stranu pa time još više daje licu tužan izraz. Brada i duga kosa pokrivaju lice padajući niz gola ramena, čime se još više naglašava Kristova patnja. Krist je prikazan gotovo gola tijela, osim što je oko pasa pokriven dijelom haljine, odnosno perisome. Nad Kristovom je glavom velika i ojačana aureola koja dotiče svod niše i time završava čitava kompozicija na uglu kuće Živković. Visina Kristova kipa iznosi 77 cm. Postavljen je na bazu visine 18 cm a širine 26 cm, na kojoj je u dva reda uklesan

odgovarajući latinski natpis,³⁶ koji je prvi pročitao dr B. Fučić i koji prema njegovoj lekciji glasi:

O. VOS. OMNES. QVI. TRANSIETIS PER VIAM
SI EST DOLOR SICVT DOLOR MEUS EST.

U slobodnom prijevodu kao da Krist poručuje prolaznicima:

**»O svi vi koji prolazite putem (pogledajte i vidite)
ima li boli kao što je bol moja«.**

Sam kip »Bolnog Krista«, oblik portala i školjka, grb i natpis te sama kamena fasada i željezna ograda predstavljaju veoma vrijedno djelo, jednu od najvrijednijih senjskih arhitektonsko-umjetničkih renesansnih cjelina Senja, što je točno datirano. Šteta je što ne znamo kakvi su bili istari prozori na kući Živkovića jer su ovi današnji veliki i deplasirani, uređeni oko 1935. Bez obzira na ovakvo stanje, kuća Živković predstavlja jedan od vrednijih senjskih spomenika prijelaza gotike u renesansu i vremena kada Senj sa kotarom prelazi iz ruke knezova Frankopana pod vlast hrvatsko-ugarskog kralja M. Korvina. Čini mi se da iz tog Korvinova vremena potječe skoro najveći broj sadašnjih senjskih građevina i vrednija sakralna i svjetovna likovna i umjetnička djela Senja. Zato mi je veoma umjesna konstatacija prof. J. Stošića,³⁷ koji se duže vremena zanima za Senj i njegov doprinos hrvatskoj kulturi i umjetnosti. Stošić kaže da nam se Senj oko 1470—1500. predstavlja kao jedno izrazito i snažno domaće klesarsko-slikarsko središte, da je bio najjače kulturno-prosvjetno središte zapadne Hrvatske koje je primalo, ali istodobno širilo i dalje sve kulturne ideje i novosti koje su dolazile u slikarstvu, minijaturi, skulpturi i reljefu, tiskarstvu, iluminaciji, zlatarstvu i prevodilaštvu i širile se čitavim prostranstvima Istre, Hrvatskog primorja i Like, Dakle, ovom senjskom kulturno-umjetničkom procvatu osobito su pogodovale ekonomske, kulturne i društveno-političke prilike zemlje, posebno Senja, koji je u to doba gotovo jedina slobodna luka kraljevstva, istaknuto trgovačko i pomorsko središte. Zahvaljujući tim mirnim vremenima i gospodarskim mogućnostima te ukusu Senjana i njihovu smislu za umjetnički i kulturni napredak, iz Senja će od 1470—1526. niknuti plejada stvaralaca koji će se istaknuti kao iluminatori i minijaturisti, slikari i kipari, tiskari, slagari, knjigoveže i knjižari te prevodioci i izdavači, koji zbog vrijednosti svojih djela i svoje pomalo anonimnosti zahtijevaju od nas pojedinačnu i skupnu analizu njihova života i rada te seriozan pristup radu, kojem bi pristupili istaknuti stručnjaci jer se radi o kulturnom fenomenu Senja na kraju XV i početku XVI st.

³⁶ Ovaj kip Krista s natpisom i drugim detaljima nije do danas nigdje opširnije obrađen. Zato sam 15. VIII. 1979. pregledao ovo umjetničko djelo s dr B. Fučićem, i tom prilikom obavili smo određena istraživanja, koja će obojici biti od koristi u daljnjem radu. Koristim se ovom prilikom da se dr B. Fučiću i popu Vl. Kraljiću još jednom zahvalim na kolegijalnoj pomoći i njegovu velikom interesu za sve vrste senjskih spomenika. Ovaj natpis na bazi je prvobitni citat iz Sv. pisma, iz knjige Jeremije proroka (tužaljke), glava I, redak 12, koji je preuzeo liturgija i odnosio se na Majku Božju (žalosnu) a isto tako i Isusa Krista (bolnoga):

»Svi vi što putem prolazite,
pogledajte i vidite
Ima li kakva je bol

Kojom sam ja pogođen,
Kojom me Jahve udari
U dan žestokog gnjeva svoga!

³⁷ O senjskom kulturno-umjetničkom fenomenu na kraju XV i poč. XVI st. prof. J. Stošić referirao je na skupu u Grižanima 1978. u povodu 100. obljetnice smrti J. Klovića. O istoj temi, ali više s senjskog aspekta, Stošić je referirao 1978. u Senju na Kolokviju »Glagoljska književnost i kultura Senja od XI do XVI stoljeća«. Prava je šteta da prof. Stošić nije do danas održani referat objavio u Senjskom zborniku ili nekom drugom kulturnom časopisu.

XIII. NATPIS FRATRA ŠIMUNA MEČARIĆA

Prilikom uređenja srednje kulice na krovu tvrđave Nehaj (sjeverna strana) i izmjene napuklog nadvratnika otkrilo se da je to ostatak nekog nadprozornika s neke crkvene zgrade koja se nalazila izvan gradskih zidina. Taj objekt je zajedno s ostalim građevinama porušen oko 1555. i kao građevinski materijal upotrijebljen za izgradnju Nehaja. Nadprozornik je izrađen od bijela mekana kamena vapnenca čije dimenzije iznose: dužina 0,80, širina 0,23 i visina 0,18 m. Natpis je s vremenom puknuo po sredini i samo na tome mjestu oštećeno je slovo Š. Sva slova uklesana su meko, više poluglatom glagoljicom, uz upotrebu latinskih slova, M i obrnutog malog slova e. Sadržaj natpisa uklesan je u jednom retku a u transkripciji glasi:

TO PISA FRA/TAR/ /Š/IMUN6 MEČARIĆ6

Iz ovog natpisa ponovo saznajemo za život i zanimanje istaknutog fratara Šimuna Mečarića, koji je prema natpisu bio redovnik nekog senjskog samostana sv. Jurja ili sv. Duha, koji su se nalazili izvan gradskih zidina, koje su Turci oko 1526. spalili, a kao ruševine razgradio senjski kapetan Ivan Lenković. Fratar Š. Mečarić spominje se u još nekoliko glagoljskih isprava iz Like,³⁸ datiranih oko 1488. Prema tim ispravama Mečarići su stara lička obitelj, koja je živjela u selu Neveriću u župi Bužanskoj, dakle u neposrednom senjskom zaleđu.³⁹ Prema tome, i ovaj novo pronađeni glagoljski natpis iz Senja možemo dosta točno datirati oko godine 1488, kada je Š. Mečarić mogao doći u Senj iz Jablanca.

XIV. GLAGOLJSKI NATPIS S IMENOM LOV(RO?)

Prilikom obnove srednjeg nadvoja velikog topovskog otvora na II katu, a sa zapadne strane Nehaja, iz oštećenog luka izvađen je jedan oveci kamen na kojem se nalazilo nekoliko velikih glagoljskih slova (natpis broj 1).

Sl. 36 — Nadprozornik neke zgrade, pronađen kod obnove Nehaja 1975. U kamenu uklesan glagoljski natpis s kraja XV st. a spominje fra Šimuna Mečarića.

Veličina ovog prvog kamena iznosi: dužina 38, širina 30 i visina 17 cm.

Malo kasnije kada je došlo do obnove istočne fasade Nehaja, u istoj visini II. kata pronađen je još jedan, u stvari drugi kamen (natpis broj 2) na kojem je uklesano nekoliko velikih glagoljskih slova. Veličina ovog drugog kamena jest: dužina 42, širina 30 i visina 13 cm.

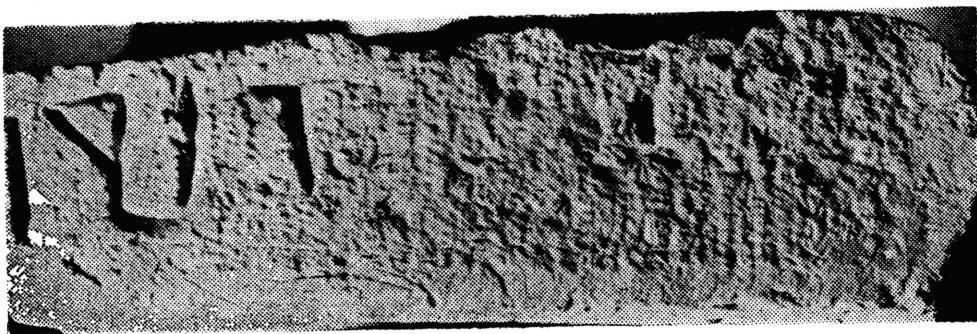
Pregledom je utvrđeno da se radi o dva komada nekada jedinstvenog većeg nadvratnika, kojemu sigurno nedostaje još neki dio pa je zbog toga teško utvrditi sadržaj čitavog natpisa. U svakom slučaju ova dva spomenika potječu sa neke crkvene građevine koja je bila izvan gradskih zidina a porušena prilikom izgradnje Nehaja.⁴⁰

XV. GLAGOLJSKA NADGROBNA PLOČA IZ NEHAJA

Na podu prvog velikog topovskog otvora na II katu Nehaja, južna strana, idući od lijeva u desno, stajala je neobična velika kamena ploča, koja nas je posebno privlačila svojim dosta oštećenim glagoljskim natpisom i grbom u

Sl. 37 — Dva dijela jednog većeg kamenog nadvratnika s glagoljskim natpisom iz XV st., pronađeni kod obnove Nehaja 1974.

38 I. K. Sakcinski, Acta crotica-Listine hrvatske, knjiga I, Zagreb 1863, str. 130, broj CXXIII, isprva od 4. kolovoza 1488. u kojoj se govori kako je senjski kaptol učinio račun o Jablanacu s popom Simunom Mečarićem i s popom Lukom, koji su vodili župu Jablanac.

39 St. Pavičić, Seobe i naselja u Lici, Zbornik za nar. život i običaje, knjiga 41, Zagreb 1962, str. 73 i 91. Isto vidi I. K. Sakcinski, Acta crotica, knjiga I, str. 127, broj CXIV.

40 Sve senjske glagoljske spomenike koji su pronađeni prije i poslije II svjetskog rata posebno i stručno obrađuje dr Branko Fučić u svom velikom znanstvenom djelu — Zborniku glagoljskih spomenika Hrvatske, kapitalnoj ediciji hrvatske kulture i pismenosti koji uskoro izlazi iz tiska u izdanju JAZU.

sredini. Koristeći obnovu Nehaja 1975. a da bi se spomenik sačuvao od daljnjeg propadanja i po mogućnosti detaljnije istražio, ploča se je po sredini presjekla strojem, pa je time lakše neoštećena izvađena iz ležišta. Ali ovim sjećanjem dobivene su dvije ploče, dva kamena, od kojih nam je gornji s glagoljskim natpisom i gotičkim grbom osobito zanimljiv. Donji je dio bez ikakva sadržaja, pa se ne spominje.

Jedan i drugi dio zapravo predstavljaju veći dio jedne veće nadgrobne ploče koja je mogla iznositi: visina 120, širina 90 i debljina 13 cm. Gornja ploča koja nas zanima je veličine: visina 80, širina 68 i debljina 13 cm. U sredini ploče, a ispod glagoljskog natpisa, nalazi se jedan veći gotički reljefni grb veličine: visina 30 x 27 cm, koji je u cijelosti oštećen jer je nadgrobna ploča stradala u požaru ili pod utjecajem atmosferilija, kojima je bila izložena punih 400 godina. S gornje strane grba nalaze se ostaci četvrtastog udubljenja u kojemu se još nalaze ostaci olova kojima je bila učvršćena u ploču željezna alka s kojom se iz poda podizala grobna ploča. U gornjem dijelu ploče dosta se teško može pročitati petnaestak glagoljskih slova tipa uglate glagoljice, razasutih u tri retka po ploči. Najveći je dio natpisa uništen, odljušten, pa ga je na našu žalost nemoguće pročitati. U svakom slučaju ploča je pokrivala grobnu raku neke znamenite senjske ličnosti. Tražeći odgovor na ovo pitanje, a s obzirom na grb na ploči, nameće nam se odgovor da se ovdje radi o nadgrobnoj ploči koja je pokrivala grobnicu krčko-senjskih i vinodolsko-modruških knezova i to kneza Dujma ili Leonarda ili njihovih nasljednika, koji su na prostoru sv. Petra 1297. podigli franjevački samostan i crkvu sv. Franje, u kojoj su imali svoje grobnice, i koja je bila mauzolej obitelji Frankopan sve do 1474, do vremena kada ga 1469. hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin oduzima Senj Frankopanima, i ovi se onda definitivno razilaze po svojim posjedima u Lici i Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Ovu crkvu i samostan spalili su Turci na kraju XV ili na početku XVI st., a 1553. dao ih je porušiti senjski kapeitan Ivan Lenković i materijal ugraditi u zidine Nehaja. Tom prilikom s poda crkve sv. Franje podignute su sve nadgrobne ploče čime se oskrvnulo

41 Sveti Petar je stari naziv za predio grada Senja, istočno od Kaštela i s gornje strane Šetalista S. S. Kranjčevića. Negdje na prostoru oko kuća broj 3b i 5 na Šetalistu S. S. Kranjčevića te kuće Vukelić s vrtom, Stara cesta br. 20, bilo je krajem XVII st. uređeno gradsko groblje zvano »Sv. Petar« u kojemu su se pokazali građani senjski negdje do 1830, kada je uređeno novo, današnje groblje sv. Vida. Na prostoru sv. Petar od 1953—1960. izgrađeno je oko 8 novih stambenih zgrada, pa se prilikom iskopa temelja nailazilo na dijelove antičke i srednjovjekovne arhitekture te ostataka rimske materijalne kulture. Kod iskopa temelja za kuću broj 3b naišlo se na ostatke nekih čvrstih starih zidova, koji su bili orijentirani u smjeru istok—zapad, nekako paralelno s današnjom Alejom — Šetalistom S. S. Kranjčevića. Ostatak jednog takvog zida dužine više od 10 m u svome istomnome dijelu bio je položen u lijevo, čineći neznatan ugao, koji je djelovao kao ostatak apside, tj. svetišta neke stare crkve koja se nalazila na tom mjestu. Da li se ovdje radilo o ostacima crkve sv. Franje teško je za sada govoriti. Na prostoru sv. Petra između novih zgrada još je ostala nedinuta — neprekopana površina gdje se u budućnosti uz neke građevinske radove može očekivati neke nove nalaze. U citavoj ovoj stvari malo je problematičan naziv sv. Petar, z koji ne znamo odakle potječe i koji dapače unosi dosta zabune u ubikaciju crkvenih objekata izvan grada posebno crkve sv. Duha i sv. Franje. Sv. Petar je stari naziv koji se zadržao sve do danas, kao sjećanje na neku stariju crkvu koja se ovdje mogla nalaziti prije XIII st., ali tu pretpostavku za sada ne možemo ničim dokazati.

Isto tako ne znamo gdje se točno nalazio samostan i crkva sv. Duha sa gostinjcem, zatim templarski samostan sa crkvom sv. Jurja (misli se na Abatovo?), isto tako ne znamo ime sveac kojemu je bila posvećena crkva iz kraja XI st. otkopana u tvrđavi Nehaj, niti od čega su neke zidine utvrđene 30 m jugoistočno od stare Kalvarije na Nehaju, gdje se nalazila stara crkva sv. Marije, da li je to neka starija crkva izvan zidina ili ova današnja sv. Marije od Arta. Svi ti objekti bili su izvan gradskih zidina i svi su stradali u ratovima s Turcima i svi su porušeni prilikom izgradnje Nehaja.

42 Pretpostavljam da se nadgrobna ploča Ižote Frankopanske prvobitno nalazila negdje na podu crkve sv. Franje, u staroj frankopanskoj zadužbini, odakle je prenesena u novu crkvu sv. Franje izgrađenu oko 1552. unutar zidina, u središtu grada.

stare frankopanske grobove. Zbog toga čina Frankopani su tužili Lenkovića gradačkom nadvojvodi, ali bez ikakve koristi. Veći dio sačuvanih gragoljskih slova s ploče pripada uglatoj glagoljici, tipu slova koja susrećemo na ploči sv. Martina, dakle vremenu sredine XIV stoljeća.

XVI. ZAVJETNI NATPIS IVANA I LACKA KOSINJSKOG

Odavno je poznato da je senjski kapetan I. Lenković za izgradnju Nehaja iz strateških razloga dao porušiti izvan zidina sve crkve, samostane i druge zgrade koje su ranije spalili Turci. Rušenje ovih objekata još jednom nam potvrđuju brojni nalazi ostataka arhitekture i natpisi⁴³ što su pronađeni u zidinama Nehaja prilikom njegove obnove od 1964—1976. S tim je u vezi izjava Đ. Szaba, koji je prvi odavna primijetio da se u zidinama Nehaja nalaze neki natpisi kojih je podrijetlo doveo u vezu s razgrađenim crkvama i samostanima.⁴⁴

Godine 1975, prilikom obnove sjeverne fasade Nehaja, a s lijeve strane ulaza, iz bedema je izvađen jedan kamen s latinskim natpisom, 57 x 26 x 20 cm. Nešto kasnije, prilikom obnove zapadne fasade Nehaja, pod konzolom ugaone kulice pronađen je još jedan sličan natpis, koji je također izvađen. Njegova veličina iznosi 75 x 26 x 20 cm. Usporedbom jednog i drugog kamena ustanovilo se bez problema da predstavljaju jedan veći posvetni natpis, najvjerojatnije nadvratnik, koji je u originalu mogao biti dugačak do 140 cm. Natpis je prilikom ugradbe u bedeme Nehaja po sredini presječen na dva dijela, pa je tom prilikom došlo do okomitog oštećenja slova. Na kamenu dosta čisto obrađenom, oštro je uklesan odgovarajući zavjetni sadržaj, pisan latinskim jezikom i pismom. Sadržaj posvete tako je koncipiran i javno ograšen da knezovi kosinjski, Ivan⁴⁵ i Lacko, njegov sin, još jednom potvrđuju sve ranije darovnice koje su izdali redovnicima sv. Pavla crkve sv. Duha s molbom da te darovnice poštuju i njihovi nasljednici. Sam natpis tijekom je vremena malo oštećen i na mjestima nejasan, što otežava njegovo točno čitanje i prijevod.

Prvo čitanje natpisa izvršio je dr Branko Fučić prilikom svoje posjete Senjskom muzeju 1980. Sam tekst kasnije smo dopunili sa suradnicima mns. Vl. Kraljićem i M. Bolonićem, čija je lekcija dana na strani 88.

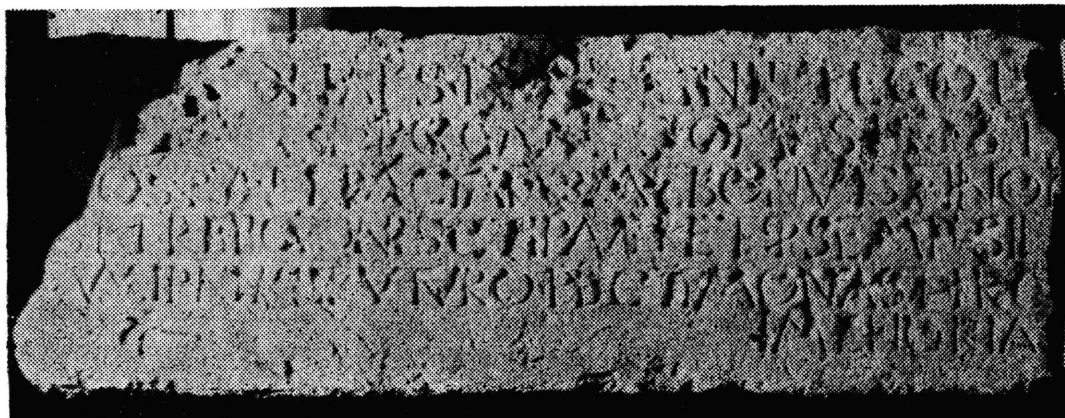
Prema svemu ovaj zavjetni natpis knezova kosinjskih nastao je oko 1470, dakle u vremenu koje pomalo postaje nesigurno s obzirom na svjetske

⁴³ U Senju je od 1875—1975. pronađeno više od trinaestak većih i manjih običnih i veoma znamenitih glagoljskih spomenika, zapravo to je jedan mali glagoljski lapidarij koji je od osobite kulturne, jezične i epigrafske vrijednosti. Sve te senjske glagoljske spomenike datiramo u vrijeme od 1100. do 1430, dakle od vremena kada u Hrvatskoj dolazi do velikih društveno-političkih promjena, odnosno vremena kada je uslijed tursko-mletačke opasnosti iz Like i Podgorja odselilo sve starosjedilačko stanovništvo, kada u Senj dolaze pribjezi uskoci i kada Senj postaje isturena utvrda na granici prema Turskoj i Veneciji. To je vrijeme kada glagoljica postepeno ustupa mjesto latinici. Ovo nam lijepo ilustriraju iadrobne ploče iz kraja XV, XVI i XVII st. koje potječu iz crkava: katedrale sv. Marije i obližnjeg Cimitera (prvo gradsko groblje), nove crkve sv. Duha — crkve Ružica na Cilnici, crkve sv. Nikole na obali, uskočke crkve sv. Franje, crkve sv. Marije Art oko koje je bilo drugo srednjovjekovno gradsko groblje, kao i neke nadgrobne ploče iz starijih crkava sv. Duha i sv. Franje koje su bile izvan senjskih zidina. Neki od ovih glagoljskih spomenika kao »Senjska glagoljska ploča«, te natpisi koji govore o gradnji crkve sv. Martina spadaju u grupu najstarijih hrvatskih glagoljskih spomenika. Sve nam ovo još jednom potvrđuje da je grad Senj bio rasadište i kolijevka hrvatske narodne kulture tijekom čitave svoje slavne prošlosti.

⁴⁴ Đ. Szabo, Arhitektura grada Senja, Hrvatski kulturni spomenici I, Senj, JAZU 1940, str. 51.

⁴⁵ I. Kukuljević-Sakcinski, Acta croatica, knjiga I, Zagreb 1863. U listinama broj 107 iz 1474, broj 130 iz 1490, spominje se Ivan Kosinjski.

političke prilike i tursku opasnost. To je i vrijeme kada se u javnim dokumentima dosta često spominju kosinjski knezovi Ivan i Lacko.

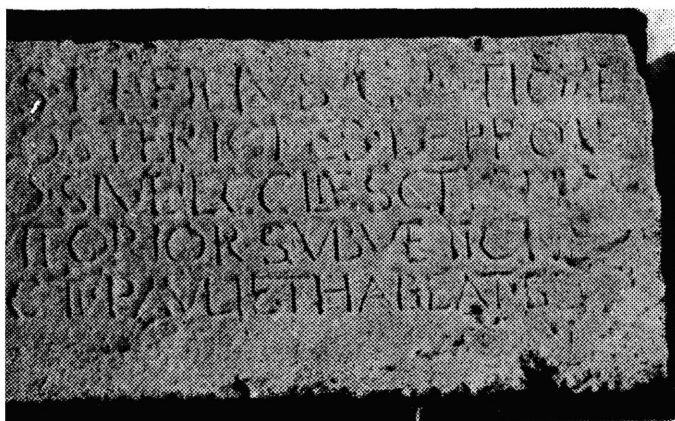
Sl. 38 — Veliki nadvratnik sastavljen iz dva dijela s latinskim natpisom kojim knezovi Kosinjski Ivan i Lacko oko 1450. potvrđuju pavlinskoj crkvi sv. Duha ranije privilegije. Pronađeno kod obnove Nehaja 1974, i 1975.

EGO IOHA(N)ES DE COSINI ET EGO L/(AC)HVS.EI FILIVS GRATIOXE
E(T BENIG)NE. P(ER)OGAMVS.OM(N)ES NOST/(R)OS.POSTERIORES.
DEPRO(LE?)
(N)OSTRA.EI FACIAT.OMNE.BONV.ISTINO./.. STIO.SIVE ECCL
SCTI.SPIRI(TV)
S.ET RELIGIONI.SCTI.PAVLI.ET. Q(VOD).SEMP. .SI/(NT)I
ADVITORIOR(I?) SVBVENTI.
PAVLI.ET.HABEAT (IS)
IMENORIA /

46 S. Pavičić, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, knjiga 41, strana 61—65, spominje se 1461. knez Kosinjski Lacko i njegov otac Ivan; M. Sladović, Poviest biskupijah senjsko modruške, Trst 1857, strana 143, spominje se 1461. dični knez Lacko Kosinjski, koji je dao sagraditi dva oltara, jedan u selu Psević u buškom polju, a drugi u crkvi sv. Spasa; R. Horvat, Lika i Krbava, knjiga 2, Zagreb 1941, strana 56 i 57.

47 G. 1389. prvi put se spominje u dokumentima crkva sv. Duha sa gostinjcem. Ovi objekti porušeni su sredinom XVI st. Kao protuuslugu crkvi Lenković je u Senju sagradio unutar zidina novi samostan sa crkvom sv. Franje, a uz njega i gostinjac. Ova stara crkva sv. Duha s gostinjcem nalazila se izvan gradskih zidina, negdje u prostoru Stele—sv. Petra, u svakom slučaju uz staru cestu, koja je od istočne strane grada vodila lijevo prema Vinodolu i Rijeci, a desno preko Vratnika za Otočac ili Modruš.

48 Stjepan Pavičić, spom. djelo, strana 65, navodi »plemička porodica Stupići od Bočaca u kneštvu buškom držali su velik dio Kosinja, pa su po tome stekli pridjevak — kosinjski. Usred te lijepe i bogate zemlje imali su svoj utvrđeni grad na jednom brdu, povrh sela, čije se ruševine zovu Bočaj. Bočaj grad zvao se i Kosinj grad, pa su po njemu knezovi dobili naziv »kosinjski«.

JA IVAN KOSINJSKI I JA LACKO* NJEGOV SIN MILOSTIVO
I BLAGONAKLONO MOLIMO SVE NASE NASLJEDNIKE IZ NASEG
POTOMSTVA NEKA ONI ČINE SVAKO DOBRO REČENOME
SAMOSTANU ODNOSNO CRKVI SVETOGA DUHA⁴⁷ I REDOVNICIMA
SVETOGA PAVLA I DA UVIJEK BUDU NA POMOC U BUDUĆE
REČENOME SAMOSTANU REDA SVETOGA PAVLA I DA TO UVIJEK
DRŽE I PAMETI

XVII. NATPIS BOSANČICOM IZNAD VLAŠKE PEĆI

Od ranije je poznato da se iznad ulaza u Vlašku peć, oko 1 km istočno od Krmpotske Ruke, na ovećoj stijeni nalazi neki stari natpis.¹ Na osnovu te vijesti 1974. posjetio sam s prof. Š. Bešlagićem i A. Baričevićem samu pećinu i kompleks ilirske gradine iznad Peći. Pretragom kamenja, na jednoj većoj stijeni iznad samoga grotla ulaza pronađen je natpis. Dakle, neki anonimni starosjedilac (iz obližnje Klenovice ili Krmpota) uklesao je na stijeni veličine 75 x 55 cm, jednostavno, običnim pismom bosančice u tri retka slijedeći tekst: MARKOVIĆ/MIO/PISA/+.

Klesar, najvjerojatnije sam Marković, bio je veoma nevješt u klesanju i najvjerojatnije je to učinio prema nekom predlošku, dakle od nekoga tko je poznao bosančicu i njome se koristio. Prilikom uklesavanja neka slova su zamijenjena, ali to ne otežava čitanje samog natpisa. Prema obliku slova prof. Šefik Bešlagić datira ovaj natpis bosančicom na početak XVII stoljeća.²

Prema njegovim istraživanjima ovo bi bio za sada najzapadniji kameni spomenik s bosančicom što je pronađeno u Hrvatskoj. Dakle, njega je uklesao Marković koji je s drugim uskocima Bunjevcima³ doselio u ovaj krmpotski kraj početkom XVII st.

Tada je u ovom kraju bilo više obitelji Markovića koji su vjerojatno oko 1650. g. odselili na jug Senja u područje Jurjeva i Oltara, gdje i danas žive. Ovdje je važno spomenuti da se na desnim ravnim stijenama preptoratorulaza u Vlašku pećinu nalazi nekoliko nejasnih šara i kratkih zapisa,⁴ među kojima je jednoga Bešlagić pročitao kao zapis bosančicom.

Čini mi se da uz ove zapise ispisane nekom bijelo-žućkastom bojom (valjda smjesa kreča i bilja), kao da je još našarano nekoliko križeva i šematskih ljudskih likova. Na što se svi ti zapisi-šare odnose teško je sada određenije odgovoriti, jer to zahtijeva kompletnija istraživanja.

1 I. K. Sakcinski, *Nadpisi srednjovjekovni i novovjekni u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1891. str. 313, br. 1076, navodi da se negdje »među Cardakom i Kozicom na cesti iz Novoga u Senj u živcu kamenu nalazi usječeno ŠARKOVIĆ/OVO/PISA/. On tada navodi jednu tradiciju da je ovaj natpis uklesao neki hajduk Grga Sarković. Prof. S. Bešlagić također spominje ovaj natpis ali misli da je to ovaj isti natpis što se nalazi iznad Vlaške peći, i da je kod prepisivanja Kukuljeviću netko pogrešno dao početno slovo prezimena Š umjesto M (Marković). Mislim da ovo nije točno, i da se ovdje radi o dva natpisa, jedan natpis koji navodi Kukuljević a taj je uklesan latinskim slovima (jer da je neko drugo pismo on bi to naveo) i drugi — Markovića iznad Vlaške peći s uklesanom bosančicom.

2 Šefik Bešlagić, *Natpis na bosančici u Krmpotama kod Senja, Diadora, sv. VIII, Zadar 1975*, str. 141—147.

3 Stjepan Pavičić, *Prilozi nepoznate prošlosti grada Senja i okolice, prilog 3, Senjski zbornik II 1966*, str. 348.

4 S. Bešlagić, o. c. str. 143 uz natpis iznad Vlaške peći donosi i sliku 2, gdje se vidi na stijeni natpis pisan rukom bosančicom, koji nije mogao u cijelosti pročitati. Ovdje je zanimljiva opaska Bešlagića koji misli da bi pod tim stijenama gdje su križevi i natpisi mogli biti grobovi od nekih ljudi koji su tu pokopani, kada — to se ne zna. U prilog ove njegove konstatacije navodim da se u jednom trećem, starom natpisu koji se nalazio negdje oko Kozice—Vlaške peći, spominje, da je nekada tu poginuo neki ban i sedam Senjana. Moguće su to njihovi grobovi?